

Соколюк Юлія
молодший науковий співробітник,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
Київ, Україна

Yi. Sokoliyk,
Jr. Science collaboration, Institute of Literature, Taras
Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

e-mail: lialka_red@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-8984-5023>

<https://doi.org/10.34768/bhkt-jx95>

Nr: 4 (2022)

ISSN (on line) 2658-154X

Забобони і повір'я: від давнини до сучасності. Історичний дискурс.

Prejudices and beliefs: from ancient to modern. Historical discourse.

Анотація

Подана стаття охоплює таку особливу частину національного світогляду українців, як забобони і повір'я.

Наші предки споконвіку вірили у зв'язок із потойбічним світом і виражали свій страх перед ним у різноманітних обрядах і забобонах. Вони розглядали весь світ навколо як живий. Духи або магічні істоти, котрі жили в деревах, травах, водоймах могли або шкодити людині, або, навпаки, допомагати їй досягти життєвого успіху.

Забобони стосувалися широких сфер життя.

Деякі з них слугували оберегом від злих сил. Окремі мали на меті привернути в оселю щастя і добробут.

Формування забобонів має довгу історію. Деякі дослідники пов'язують народні уявлення з описами чудес святих, відомими з християнської житійної літератури.

Давня література України повна згадок про різні забобони. Приміром, у “Повісті минулих літ” розповідається про народження князя Всеслава Полоцького. Наші предки пильно приглядалися до новонародженої дитини і до її характерних ознак, і з цих ознак прогнозували їй майбутнє. Так Всеслава Полоцького, народженого “у сорочці”, названо віщим.

Міцною була віра українців у вампірів(упирів). Іпатіївський літопис розповідає, що “нав'є(мерці) на конєх” вбивають людей у Полоцьку по ночах.

Окрім згадок з глибокої давнини нами використані справи міських і магістерських судів з книг Ковельського магістрату, Подільської губернії, виданих і аналізованих В. Антоновичем.

Застосовуючи текстологічний аналіз давніх і сучасних літературних набутоків, розглянемо формування деяких забобонів у історичній ретроспективі.

Українське письменство широко використовувало забобони і повір'я у своїх творах.

У статті містяться посилання на твори Лесі Українки, Тараса Шевченка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного та інших.

Деякі забобони міцно вкоренилися у генетичній пам'яті українців і наразі доволі поширені. Вони надзвичайно яскраво демонструють особливості національного світогляду українців.

Ключові слова: забобони, повір'я, чудеса, побутова магія, виробнича магія

Key words: *superstitions, beliefs, miracles, domestic magic, industrial magic*

Ключові слова: *забобони, вірування, дива, домашня магія, промислова магія*

Вступ

Розвідка має на меті торкнутися назагадкової частини буття українського народу – забобонів, повір'їв і прикмет. Сучасні словники зазначають, що забобон – це віра в реальність невідомих сил, здатних впливати на певні події негативно чи позитивно.

Деякі з них мають реальну історичну або релігійну основу, проте походження більшості з них неможливо визначити. Забобони і повір'я міцно вросли в свідомість кожного українця.

В даній розвідці зумисне не робимо систематизації забобонів на типи.

М. Сперанський вважав: “Страху перед волшебством приписувались все беды, которые случались с человеком или его добром, съ его скотиной и полями. Слово и песня, травы и камни..., все шло в дело, чтоб околдовать окружающих” [14, с. 68]

Історію існування цих уявлень можна прослідкувати від пам'яток давньої літератури до творів сучасної української літератури.

Теми забобонів прямо або опосередковано торкалися багато дослідників. Серед них потрібно виділити В. Антоновича, М. Сумцова, І. Нечуя-Левицького, Хв. Вовка, І. Огієнка, М. Сперанського, Є. Онацького.

Методологія дослідження

Застосовуючи текстологічний аналіз, дослідимо існування деяких забобонів і вірувань. Для нашого дослідження скористаємося творами давньої і класичної української літератури. Ставимо завдання показати, як розвивалися вірування українського народу впродовж тисячоліття.

Результати дослідження

Усі народні забобони можна розділити на дві групи: ті, котрі приносять щастя і небезпечні для людини.

Українці мають досить багато повір'їв на щастя. Знайти підкову – добрий знак. Кучері на голові приносять щастя, гроші у будь яких ритуалах теж на щастя. Щасливою буде дитина, “народжена у сорочці”, а також, якщо одразу після народження її покладуть на живіт матері. Останній забобон досьгодні активно використовують в пологових будинках. Хлопчик буде щасливий, якщо схожий на матір, а дівчинка – на батька.

Дивний звичай: мати на щастя шматок мотузки чи одягу від вішальника. Іпатіївський Літопис подає, що року 1147-го кияни вбили свого князя Ігоря. Ще у ті далекі часи існувало повір'я, що шматочки тіла чи одягу вбитого дуже цілющі в хворобах. І збігалися люди до свого вбитого князя, і “брали з крові його, і з покрову, що був на ньому на тілі його, на спасіння собі і на зцілення”.

До нещастя: крик сови (див. в Т.Шевченка), собаче виття, коли чорний кіт перебіжить дорогу, коли шлях перетне жінка з порожніми відрами, коли в хаті щось трісне з домових речей. Навпаки – коли бачиш молодицю з повними відрами або вагітну жінку – це до прибутку.

Існує деяка кількість забобонів, пов'язаних з поняттям зустрічі. Вважалося, що зустріч дається людині долею, тому опиратися цьому знаку немає жодного сенсу. Існували повір'я про нещасливу зустріч і, відповідно, - про щасливу.

Віра в злу зустріч дуже давня. “Наука про кари Божі”, 1067-го року з “Писання преподобного Феодосія Печерського”, оповідає, що люди вертаються додому, коли їм перейде дорогу чернець чи черниця, свиня, кінь чи лисиця.

Збірник XVIII віку з бібліотеки митрополита Іларіона подає: “Тріх єсть зустрічу віровати” (л. 1186. 2476), і за це епітимія: посту 6 тижнів і по 100 поклонів увечері й рано [11].

Митрополит Іларіон подає поширену в Україні легенду про Прісію й гетьмана Богдана Хмельницького. Сусідка Хмельницьких Прісія бавилася з гетьманенком Юрком, і часто бувала в домі Богдана. Коли гетьман Богдан року 1654-го в січні виїздив на Переяславську Раду, то Прісія навмисне перейшла йому дорогу з повними відрами. За це вона незабаром померла, а душа її довго мучилась [11]. Цей сюжет використав Т. Шевченко у містерії “Великий Лях”:

Як була я людиною,
То Прісею звалась;
Я отутечки родилась,
Тут і виростала,
Отут, було, на цвинтарі
Я з дітьми гуляю
І з Юрусем-гетьманенком
У піжмурки граєм [17, с. 315].

У народній легенді Прісія навмисне перейшла дорогу Богданові Хмельницькому, в Шевченка – це випадковість, за яку вона страшно покарана: душу її не пускають до раю.

До нещастя, коли зустрінеш похоронну процесію – сам скоро вмреш. Коли на зустріч трапиться піп, чернець або свиня, то не матимеш успіху у своїх справах.

До церковників у нашого народу прийнято ставитися з повагою, тому видається незрозумілим чекати від зустрічі з ними негативу.

Існує декілька версій походження цього забобону. Перша пов’язана з чорним кольором – жалобним в українській традиції. Друга більш складна: при прийнятті сану чи постригу священики і ченці змінюють своє ім’я на церковне, тобто відбувається роздвоєння людини. Ось цього роздвоєння і боялися наші предки. Щоб вберегтися, потрібно було дати дулю або тричі плюнути через ліве плече.

Існує ще одне комічне пояснення, висловлене українським поетом середини XVII століття Климентієм Зиновійвим: “Коли я бачу клобук, одразу думаю про гроші” [4].

До речі, італійці мають схожу прикмету: зустріти черницю – до біди. Щоб запобігти нещастю, в Італії одразу тримаються за щось металеве.

Хоча християни східного обряду вживають у їжу свинину, проте свиня у наших забобонних предків вважалася провісником нещастя.

У Іпатіївському списку “Повісті минулих літ” є епізод, пов’язаний зі свинею. Коли літописець змальовує християн, котрі ходять до церкви і моляться Христу, але ж коли свиня перейде їм дорогу чи чернець у чорному, плюють тричі через ліве плече.

Можна висловити припущення, що такий негатив до свині сформовано Євангелійськими словами про нечистоту цієї тварини та вказівками, що Ісус Христос переселив злих духів із двох біснуватих у стадо свиней: “І просили демони, кажучи: “Коли виженеш нас, то пошли нас у той гурт свиней”. А Він відповів їм: “Ідіть”. І вийшли вони, і пішли в гурт свиней. І ось кинувся з кручі до моря весь гурт, - і потопився в воді” [Мт.8:31-32]; [2, с. 1195].

Дослідник чарівництва на теренах Європи М. Сперанський наголошував, що чисельні чудеса з Біблії та життя святих східного і західного обряду у всі часи не тільки не схиляли людину до християнського життя, а навпаки: формували віру у найрізноманітніші забобони і злі сили.

Ось, для прикладу, деякі з них, котрі у народній уяві пов’язані з Євангелієм: сосна зелена цілий рік тому, що вона виявилася нездатною на цвяхи, якими прибито ноги і руки Ісуса Христа; береза побіліла від страху, що на ній хотів повіситись Юда; осика проклята Богом, бо не вклонилася Святій Трійці. Кукіль – чортове зілля, бо його чорт посіяв. Такі рослини, як Божа ручка, Петрів батіг, Чортів горіх та інші завдячують своїми назвами апокрифічним оповіданням [18, с. 44].

Забобони у народі передаються від батька до сина як законна частина батьківського спадку.

Надзвичайно багато народних уявлень пов’язано з водою. Вода є уособленням цілющої сили і Господнього Хрещення. Вода є живою і мертвою. У каламутній і брудній воді живе нечистий, ставки і річки є місцем життя русалок і водяників.

Русалки — грецькі німфи, nereїди, дріади і сирени, богині річок, озер, лісів і печер. Спільна риса цих істот: заманити до себе людей чудовими піснями, а потім втопити їх

у воді. З прийняттям християнства вважалося, що русалки забирали не тільки тіло, а й безсмертну душу людини, тому були особливо небезпечними.

Наразі народ вірить, що русалки — то душі утоплених дівчат та нехрещених дітей.

Четвер на Зеленому тижні зветься русалчин Великдень, а в піснях русалії зветься святими: мати прокляла сина на святі русалія, і син став явором [7, с. 65]

Народні повір'я і забобони є невід'ємною ознакою українців.

Т. Шевченко покладався на народні вірування в баладах “Причинна” (1837), “Утоплена” (1841), у поемі “Наймичка” (1845), у драмі “Назар Стодоля”. Подібні сюжети використані А. Міцкевичем, О. Пушкіним та М. Гоголем.

У “Причинній” наявні більшість забобонів, пов'язаних з ніччю, з водою. Вважалося, що вночі з води виходять русалки, котрі можуть залоскотати до смерті будь-кого. Так і сталося з дівчиною-сновидою. З Дніпра вийшли русалки і малі нехрещені діти, котрі, граючись, залоскотали її.

“Треті півні” – провісники закінчення ночі, коли діють темні сили. Півні мали символізувати перехід від злого до доброго. Недарма, ранок, за Шевченком, рожевий, наповнений співом птахів і піснею плугатаря.

Сичі в народній уяві символізували близьку біду, пожежу або смерть.

Відьми літають, поки півень не заспівав.

Страшна доля спіткала красуню Ганну з балади Шевченка “Утоплена”. Вона була втоплена у ставку власною злою матір'ю і відтоді кожна ніч сумує на березі у вигляді русалки [17, с. 73]. В народі уникали тих місць, де здійснилося вбивство і самогубство, так селяни обходили стороною ставок з утопленою.

У поемі “Наймичка” Шевченко використав такі народні уявлення:

Й Маркові купила
Святу шапочку в печерах
У Йвана святого,
Щоб голова не боліла
В Марка молодого;
І перстеник у Варвари
Невістці достала [17, с. 337]

Вважалося, що св. Варвара є покровителькою родини, а перстеник з її образом захищає від вроків. Аби підсилити передчуття біди, що очікує вдома на Марка, в Шевченка: “сичі вночі недобре віщують” [17, с. 340].

Романтичні балади Т. Шевченка насичені народними забобонами. Наприклад, у “Відьмі” (1847), первісна назва якої була “Осика”. У страшному темному ярі “пасеться вовкулак”, міфічна істота, що перекидається на вовка і загризає людей.

Грішний пан не може вмерти: “Клали долі на соломі, І стелю знімали, Не вмирає...”. Вважалося, що страшний грішник або чарівник не може вмерти, доки не розбереш стелі в будинку. Тільки отримавши прощення відьми-Лукії, старик віддав Богу душу.

Поза тим, що Лукію в селі любили, але після її смерті сказано: “У калюжі стару відьму Чорти задавили”. Її поховали за усіма правилами народних забобонів щодо відьми: не відспівували, на перехресті, в могилу забили осиковий кілок.

Подібні народні уявлення використав І. Нечуй-Левицький у “Кайдашевій сім’ї”: “Хто купить Мира од Мироточивих Голов у Києві або оливи з лямпад над Св. Варварою (в Києві) та буде мазать собі очі та лоб, в того ніколи не болітимуть очі й голова” [8, с. 136].

Баба Палажка з “Кайдашевої сім’ї” – носій найрізноманітніших забобонів і повір’їв українського села: “...як з хати піде їсти паску в Київ хоч одна людина, то Бог благословить усю сім’ю і на хліб буде поліття. А як хто їстиме щороку в Києві паску та ще й умре на великоднім тижні, той піде просто в рай, бо на великоднім тижні царських врат не зачиняють і в церкві, і в раю; душа через царські врата так і полетить просто в рай [8, с. 137].

...хто постить у ті п’ятниці та носить при собі сон Богородиці, той не буде в воді потопати, в огні горіти, од наглої смерті помирати, а в рай просто не піде [8, с. 137].

У драмі Т. Шевченка “Назар Стодоля” хазяйка вечорниць випиває горілку, а залишки виливає на стелю: *Хазяйка*: Цур йому, як я втомилась!.. Ні, спасибі, не під силу... Хіба вже для вас. (*Пробуєт понемножку, Гнат знаками просит. Она, в притворстве усилий и кривляний, выпивает, а остальные капли хлещет в потолок.*) Щоб вороги мовчали й сусіде не знали! (*Отдаєт чарку*) [16, с. 41].

У О. Пушкіна в “Русалці” старий монах-відлюдник спокушений прекрасною дівою-русалкою [12, с. 62].

В Україні вважалося, що права рука й права сторона важливіші від лівої. До шульги, ліворукого, ставилися з підозрою. Релігійним поясненням цього забобону можуть слугувати слова з Євангелія: на Страшному Суді “поставить Бог вівці (праведних) праворуч Себе,

а козлята (грішних) — ліворуч” [Мат. 25:33]. Правицею хрестилися, а лівицею “відхрещувалися”, тобто відміняли попередню дію.

Розповсюджене на теренах України і пошановування домовиків. Усі давні люди боготворили хатній вогонь і піч. Піч була колись олтарем Гестії. Коло печі або на печі стояли пенати і лари - хатні боги. Домовик, котрий любить жити в печі і в каглі, був богом хатнього огню. І тепер народ наш дуже шанує вогонь: “Огонь святий мститься, як його не шануєм; Господь на небо вознісся, за Господом і слуга його, святий огонь женеться” [7, с. 74].

Саме тому існує багато народних обрядів, пов’язаних з піччю: на заслонці од печі загодовують кабанів, виносять шматок хліба купленій корові, на помелі й лопаті садовлять дітей, коли виливають на голові переполох [7].

Кума зав’язує в пелюшки з хлібом і сіллю шматочок від печі, несучи дитину до хреста. Молода при старостах повинна сидіти коло печі й колупати піч; а місцями молода сидить при старостах на печі і злазить з печі тоді, як тільки схоче вийти заміж [7]. Приклад з “Кайдашевої сім’ї” І. Нечуя-Левицького: “Баба Палажка налила в миску з кухля води, влила з пляшки трохи свяченої води, вкинула в воду жарину й шматочок печини, взяла в руки веретено, вмочила його в воду і черкнула шпинькою навхрест по крисах миски; потім взяла ніж, вмочила його в воду і знов черкнула ним так само по місці” [8].

Цікаві народні уявлення про чорта. Народ впевнений, що Бог дозволив старшому чортові натворити собі слуг. Той вмочив палець у воду і стріпнув ним. Чорт натріпав багато чортів, і вони розлізлись по усіх усядах [7, с. 75]

У Нечуя-Левицького знаходимо такий опис чорта: “Чорт з’являється людям чоловіком, дуже поганим, мохнатим, з собачою мордою, з цапиними різьками, з цапиною бородою й ногами. В нього куций хвіст, довгі руки з пазурями на пальцях, лице чорне, ніс довгий, зуби вискорені, очі червоні, огневі” [7, с. 77]. Ніби перед очима постає чорт із Гоголівської “Ночі напередодні Різдва”.

Також чорти з’являються і в вихорах, і треба на тому місці, де крутиться вихор, застромити ножа, що ним ріжуть свячену паску, то на землі буде кров. Ту одягу, те полотно, що вхопить вихор, оддають на церкву, бо покрутить того, хто її носитиме. В градових хмарах пищить чорт [7, с. 77].

Багато повір’їв стосується основи життя кожного хлібороба-українця – хліба. В “Українських приказках” Номиса нараховується більше тисячі різних прислів’їв та повір’їв про хліб.

М. Сумцов звертає увагу, що гаданнями на зерні зумовлювався вибір нового місця для будівництва хати. На тому місці, де збираються будувати, на чотирьох кутах насипають пшеницю. Якщо місце обрано правильно, то зерно залишається неушкоджене.

Хліб для українця святий, не дай Бог сказати на нього недобре слово. Якщо хліб впаде, його неодмінно піднімають і цілують. Хто буде їсти черствий і цвілий хліб, тому не страшний грім, той не потоне і має дожити до глибокої старості. Це повір'я надзвичайно міцно вкорінене у народній пам'яті. Згадка про нього є у багатьох українських письменників. Приміром, у І. Нечуя-Левицького в “Кайдашевій сім'ї” і у “Причепі”: “Вже я й хату святив, і пшеницю сів на чотирьох рогах дому. Пшениця походила, значить місце благословенне, а дітей нема” [9, с. 18].

Хліб вважався ознакою багатства, тому на новосілля завжди несли хліб та сіль, молодих благословляли короваем із сіллю.

Сіль поєднана з хлібом у всіх побажаннях добра і у магічних ритуалах. Давні євреї посипали сіллю жертвних тварин. Платон називав сіль “богоугодною речовиною”.

У М. Сумцова згадано ще одних істот побутової магії, котрі бережуть дитину в материнській утробі, допомагають з'явитися на світ і плетуть їй нитку майбутнього життя. Їх називають Рожаниці або Судички.

Найдавніша згадка про трапезу Роду і Рожаницям (“пероклятого того ставление вторы трапезы родоу и рожаницамъ на прѣльсть вѣрнымъ хр(с)тьяномъ”) міститься у полемічному творі під назвою “Слово святого Григория о том, как прежде поганые язычники кланялись идолам и требы им клали”. Цей твір датується XI-XII ст. Там вказано, що слов'яни поклонялись Роду і Рожаницям, Мокоші, Діві, Перуну. Зазначимо, що культ існував разом із культом упирів, берегинь та переплута. Чітко прослідковується спільна для усіх персонажів магія родючості [5, с. 22–25].

У творі канонічного права математика і літописця 12 століття Кирика “Впрашание Кюриково еже впроша епископа ноугородского Нифонта и инех” (не раніше 1147 р.) говориться о принесенні в жертву Роду і Рожаницям хліба, сиру і меду: “Где Роду и Рожаницам крошат хлебы, сыры и мед – возбраняй весьма, ибо негде написано: горе пьющим в честь Рожаниц” [3].

“Вопрошание” відомо у двох редакціях, але більше у списках XIII- XVII ст.

Цікавою ілюстрацією до розкриття нашої теми є розвідка В. Антоновича. Використані В.Б. Антоновичем матеріали міських і магістерських судів дають багатий

матеріал для вивчення і характеристики народних вірувань, зазначив у передмові П. Чубинський [1, с. 1]

Майже усі забобони мають багату історію. Так віра у відьом, упирів, “лятавців” (літучий злий дух – одне з пояснень падаючих зірок) існує і досі. Протягом віків збереглися ті самі погляди на “завивку жита”, обливання або переливання шляху, на народні засоби лікування.

Наші предки уявляли ліс і дерева місцем життя лісових духів. Духи лісу: лісовики, мавки, Чугайстер могли або допомагати людині в полюванні, або завести її в глушину на погибель. Леся Українка використала ці народні забобони у своїй поемі “Лісова пісня”

Зазвичай вияв незрозумілого, дивного приписувався злим силам.

В. Антонович писав, що прямо переслідувати відьом і чаклунів почали з XIII століття. Далі особливо відзначився батько 7 позашлюбних дітей папа Інокентій VIII, у своїй буллі “*Summis desiderantes*” (5 грудня 1484).

У 1487 році Яков Шпренгер зібрав усі ознаки відьом у *Malleus maleficatum*.

Згодом закони про чародійство, запозичені з кодексу Карла V, були внесені до подібного кодексу Магдебурзького права.

В Україні за чародійство зазвичай призначали штраф на користь церкви або єпитимію. “народний погляд на чародійство був не демонологічний, а виключно пантеїстичний” [7, с. 7]

Більшість розглянутих Антоновичем справ по суті є обмовлянням або плітками сусідів один на одного.

Що тільки не вчиняли звинувачені у чаклунстві: підливали воду під поріг і переливали впоперек шляху, підсипали дивний порошок, від якого навіть собаки “роспухали і дохли”.

За Антоновичем, Книга Ковельського Магістрату за 1705 рік [№1453, лист 102-103] свідчить, що звинувачені у відьомстві походжали простоволосі із запаленою свічкою у дворі своїх ворогів, а потім ставили цю запалену свічку в соборі і ламали навпіл, пекли ритуальний калач і вішали на гілля в садку сусідів.

У 1720 році у м. Красилів Волинського повіту стався спалах морової виразки. Місцеві селяни звинуватили у цьому 120-річну бабку Пріську Каплунку [1, с. 17]. Її син був мельником, тобто жив недалеко від греблі. А в українців вважалося, як і підтвердив у своєму дослідженні І. Нечуй-Левицький, що “вода буває найлюбішим чортячим місцем і вода нечиста, темна: болота з багном, ковбані під греблями, повні гною й грязюки. Чорти вночі

вилазять з води, сідають на греблях, під мостами й на мостах, гуляють у млинах і в фабриках, в очеретах, в лісах, часом сидять у старих руїнах хат і тим нагадують свого родича домовика” [7,с. 77].

Після публічних звинувачень Пріську Каплунку закопали по шию на перехресті, на голові розклали багаття і запалили. Зверху привалили мельничними жорнами, принесеними з млину її сина.

Наявні народні забобони, що мельник знається з нечистим, що відьму треба стратити на перехресті та інші.

Подібний страшний випадок стався у 1770 році в селі Ярмолинці Подільської губернії, під час чуми. Захожого з Турції Юсіфа Мароніта спалили за чародійство у бочці смоли. Ймовірно, ця людина була лікарем.

Підозрювану в спричиненні засухи Яворську (справа Дубенського магістрату 1711 року) селяни піддали народному суду. Зв'язали особливим чином: великий палець правої руки прив'язали до великого пальця лівої ноги, великий палець лівої – до великого пальця правої. До жінки була застосована кара водою, її прикріпили до дрючків і топили у воді. Яворська тонула, тому була визнана невинною [1, с. 27].

В народі вважалося, що “завитки” на пшениці робили на шкоду в хазяйстві, на смерть домашніх тварин. В поданих Антоновичем справах є багато таких випадків.

Цікаво, що у прадавні часи “завитки” робили, аби умилювати духів поля, у М. Сумцова описані подібні ритуали. При чому існували вони майже у всіх хліборобських народів Європи: у Німеччині, Швеції, Франції. У такий “завиток” закладали шматочок хліба, щедро присолений. Це був своєрідний дар житньому духові, якому не залишили місця сховатися, зібравши весь урожай.

Дослідник подає надзвичайно цікаві випадки побутової магії, котру використовували цехові майстри: швеці, ткачі, гончарі. Станки окурювали спеціальними травами, запихали у отвір частинку мотузки вішалника – на щастя і добрий заробіток [1, с. 30].

Звинувачені у чаклунстві на суді не називали використаних ними трав, відмовляючись загальним поняттям “зілля”. Зазвичай знахарки брали корінь полину від безсоння, чемерицю – від ревматоїдів. В своїх чарах відьми використовували і тварин: жабу, шкіру змії, курку. В народі вважалося, якщо каструєш kota, то зашкодиш його хазяїну.

Гноєм від тварин або калом замазували рота упиреві перед стратою.

Використання калу людини в давні часи було пов'язане з чорною магією, накладанням порчі.

Аби запобігти використанню продуктів життєдіяльності людини у чорних ритуалах, церква зазначала, що людина створена за образом і подобою Божими, тому все, що від людини походить, не може слугувати злу. Певно тому на теренах України кал почали використовувати як оберіг від нечистої сили і порчі, а також у магичній медицині [15, с. 437–439].

Водою лікували переляк, посуху (поливали придорожні хрести). Обрізані нігті і волосся людини могли слугувати як для лікування хвороб, так і для завдання шкоди. Не можна було дозволити вкрасти з хати цеглинку з печі, бо піч вважалася оберегом родини.

Велике значення у ворожбитстві мав віск: його виливали у воду і вдивлялися в обриси. Наприклад, виноград символізував кохання, дружбу, удачу, достаток. Гриб був знаком життєвої сили і довголіття. Яблуко – символ життя, мудрості, здоров'я. Чим більше була схожа фігура на яблуко, тим важливіше було її значення. Яйце – древній символ прихованого, непрявленого.

Сміття в народному уявленні мало містичну силу: не можна було виносити сміття з хати після заходу сонця. Сміття, підсипане сусідам чи ворогам, могло передати їм хвороби чи нестатки.

Наші предки вірили, що чхання приносить людині хворобу, тому в Україні одразу вимовляють: “На здоров'я!”. Про давність цього забобону свідчать слова Феодосія Печерського у його проповідях і згадка з Іпатіївського літопису(1078 р.): “Друзий же чиханію віруєть, же биваєть на здравьє голові”. [11, с. 120] Забобон щасливо існує і досі в українському суспільстві.

У “Вопрошанні Кирика”, пам'ятці XII століття, автор питає духовного наставника і про числа.

З давніх давен для наших предків парне число мало негативне значення, а непарне – позитивне. Ця символіка мала стосунок до нумерології і до гадання [6, с. 542]. До нашого часу збереглася звичка рахувати кількість квітів: непарні для живих, парні на могилу.

Ще преподобний Кирик згадував про магію, застосовану жінками щодо чоловіків: “А это про жен. Если не любят их мужья, то они омывают водой свое тело, и дают эту воду мужьям. Повелел владыка мне давать им епитимью 6 недель воздерживаться от причащения” [3].

Якщо жінки вдавалися до магічних дій заради здоров'я дітей, або несли дітей до волхвів, а не до попа на молитву - призначалася єпитимія 6 тижнів або 3 тижні, якщо вони молоді й недосвічені.

Висновки

В процесі нашого дослідження аналізовано твори давньої літератури від XI - XV ст., судові документи XVII ст., прозові і поетичні набутки класиків української літератури XIX ст. В результаті можна зробити висновки, що забобони і повір'я прийшли в наше життя з найдавніших часів. Більшість з них закарбувалися в підсвідомості, бо сформувалися у глибині віків. Забобони знайшли вираження у літературній творчості з найдавніших часів і до сьогодення. Первинне призначення забобонів – уникнення небезпечних для життя подій.

Безумовно, більшість людей сучасного світу визнає їх марновірством. Проте у надзвичайних ситуаціях, як-то під час військових дій, віра у забобони посилюється.

Люди вірять, що ритуальні забобони захищають їх від зла і вроків. Забобони знаходять своє вираження у побуті людини, в художній творчості і в літературі. Існують специфічні професійні забобони акторської професії, в музикантів, в науковців, у військових тощо.

Список літератури

1. Антонович В.Б. Колдовство. Документы, процессы. Исследования. – СПб. – 1877. – 139 с.;
2. Біблія. Переклад І. Огієнка: США, –1988;
3. Впрошаніє Кирика. Електроний ресурс, режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Kirik_Novgorodskij/voproshanii-kirika/;
4. Зіновійів Климентій. Вірші. Приповісті посполиті. – К.: Наукова думка, 1971. – 392 с.;
5. Гальковский Н. Н. Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси. Т. II. Москва, 1913. С. 22–25;
6. Даль В. Толковый словарь. Т. II. М., 1955. – С. 542;
7. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. Львів:... – 1876. – 80 с.;
8. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я // І. С. Нечуй-Левицький. Зібрання творів у десяти томах. Том другий. Прозові твори. Київ: Наукова думка, 1965. – С. 300 – 434. Електронний ресурс, режим доступу: <http://sites.utoronto.ca/elul/Nechui/Kaidasheva/>;
9. Нечуй-Левицький І. Причепа // І. С. Нечуй-Левицький. Зібрання творів у десяти томах. Том 1. Прозові твори. Київ: Наукова думка, 1965.– С.126-370. <http://sites.utoronto.ca/elul/Nechui/Prychepa/>;
10. [Номис А.] Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О.В. Марковича і др. Спорудив М. Номис. СПб. – 1864;
11. Митрополит Іларіон (І. Огієнко). Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія . – Київ: Обереги. – 1992. – 424 с.;
12. Пушкин А.С. Русалка (“Над озером, в глухих дубровах...”) // Пушкин А.С. Собрание сочинений в 10 томах. М.: ГИХЛ, 1959—1962. – Том 1: Стихотворения 1814—1832.;
13. Сумцов Н.Ф. Символика славянских обрядов. М.: Восточная литература РАН. – 1996. –298с.;
14. Сперанскій Н. Вѣдьмы и ведовство. – М.: Типолитография т-ва Кушнерева Ко. - 1906. – 202 с.;
15. Славянские древности. Т. 2. М. – 1999;

16. Шевченко Т.Г. ПЗТ: у 12 т./ Редкол.: М.Жулинський(голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2001-2003. – Т.3: Драматичні твори. Повісті. – 592 с.;
17. Шевченко Т.Г. ПЗТ: у 12 т./ Редкол.: М. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка. – 2003. – Т.1: Поезія 1837-1847. – 781 с.;
18. Українська мала енциклопедія / Євген Онацький: Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес. —1957. —576 с.

Prejudices and beliefs: from ancient to modern. Historical discourse.

Summary

This article covers such a special part of the national worldview of Ukrainians as superstitions and beliefs. Our ancestors believed in connection with the other world from time immemorial and expressed their fear of it in various rituals and superstitions. They considered the whole world around as alive. Spirits or magical creatures that lived in trees, grasses, and water bodies could either harm a person or, on the contrary, help him achieve success in life.

Superstitions concerned wide spheres of life.

Some of them served as a talisman against evil forces. Some were intended to attract happiness and well-being to the home.

The formation of superstitions has a long history. Some researchers connect folk ideas with descriptions of the miracles of saints, known from Christian life literature.

The ancient literature of Ukraine is full of references to various superstitions. For example, in Povist Vremennih Lit (The Story of the Past Years) it is told about the birth of Prince Vseslav Polotsk. Our ancestors carefully looked at the newborn child and its characteristic features, and based on these features they predicted its future. Thus, Vseslav Polotskyi, born "in a shirt", was called an oracle.

The belief of Ukrainians in vampires (ghouls) was strong. The Ipatiev chronicle tells that "dead men on horses" kill people in Polotsk at night.

In addition to references from ancient times, we used the cases of city and magisterial courts from the books of the Kovel Magistrate, Podilsk Province, published and analyzed by V. Antonovych.

Applying the textual analysis of ancient and modern literary works, we will consider the formation of some superstitions in historical retrospect.

Ukrainian literature widely used superstitions and beliefs in its works.

The article contains references to the works of Lesya Ukrainka, Taras Shevchenko, I. Nechuy-Levytsky, P. Myrny and others.

Some superstitions are firmly rooted in the genetic memory of Ukrainians and are currently quite widespread. They extremely vividly demonstrate the peculiarities of the national outlook of Ukrainians.

Key words: superstitions, beliefs, miracles, domestic magic, industrial magicis

References

1. Antonovich V.B. (1877) *Koldovstvo. Dokumenty, processy. Y'zsedovany`ya*. [Witchcraft. Documents, processes. Researches]. SPb (in Russ.);
2. Bibliya.[The Bible]. Translate by I. Ogienko, USA, 1988 (in Ukr.).
3. *Voproshanije Kirika* [Kirik's question] (in Russ.). https://azbyka.ru/otechnik/Kirik_Novgorodskij/voproshanii-kirika/.
4. Zinoviiv Clementiy. *Virshy. Pripovisty pospolyty*. [Lyrics. Common parables]. Kiyv (in Ukr.).
5. Galkovsky N.N. (1913) *Bor'ba christianstva s ostatkamy yazychestva v Drevney Rusy* [The struggle of Christianity with the remnants of paganism in Ancient Russia]. T. II, Moskow, (in Russ.).
6. Dahl V. (1955) *Tolkoviy slovar*. [Explanatory Dictionary]. Vol. II. Moskow (in Russ.).
7. Nechuy-Levytsky I. (1876) *Svitoglyad ukrains'kogo narody. Eskiz ukrainskoi mifologii* [Worldview of the Ukrainian people. Sketch of Ukrainian mythology]. Lviv. (in Ukr.).
8. Nechuy-Levytsky I. (1965) *Kaidasheva sim'ya* [Kaidash's family] // I. C. Nechuy-Levytsky. Collection of works in ten volumes. Volume two. Prose works. Kyiv. (in Ukr.) <http://sites.utoronto.ca/elul/Nechui/Kaidasheva/>.
9. Nechuy-Levytsky I. (1965) *Prychepa* [Trailer] // Nechuy-Levytsky I. C. Collection of works in ten volumes. Volume 1. Prose works. Kyiv. (in Ukr.) <http://sites.utoronto.ca/elul/Nechui/Prychepa/>.
10. [Nomis A.] (1864) *Ukrainian prikazki, prisliv'ya i take inshe. Zbirniki O.V. Markovicha. Sporudiv M. Nomis* [Ukrainian proverbs, sayings and so on. Collections O.V. Markovich. Constructed by M. Nomis]. СПб. (in Ukr.).
11. Metropolitan Ilarion (I. Ogienko) (1992) *Dochristiyans'ki viruvannya ukrains'kogo narodu: istoriko-religiyna monografiya* [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people: a historical and religious monograph]. Kiyv. (in Ukr.).
12. Pushkin A.S. (1959—1962) *Rusalka*. [Mermaid ("Over the lake, in the deaf oak groves ...")] // Pushkin A.S. Collection of works in 10 volumes. Moskow. Volume 1: Poems 1814-1832 (in Russ.).
13. Sumtsov N.F. (1996) *Simvolika slovyanskih obryadov* [Symbolism of Slavic rites]. Moskow. (in Russ.).
14. Speransky N. (1906) *Ved'my i koldovstvo* [Witches and witchcraft]. Moskow. (in Russ.).
15. *Slavyanskie drevnosti* (1999) [Slavic antiquities]. Vol. 2, Moskow. (in Russ.).
16. Shevchenko T.G. (2003) *Povne Zibrannya Tvoriv: in 12 volumes* [complete collection of works]. Kyiv. Vol.3: Dramatic works. Stories. (in Ukr.).
17. Shevchenko T.G. (2003) *Povne Zibrannya Tvoriv: in 12 volumes* [complete collection of works]. Kyiv. Vol.1: Poems 1837-1847. (in Ukr.).
18. *Ukrainska mala encyclopediya* (1957) [Ukrainian small encyclopedia] / Eugene Onatsky]. Buenos Aires. (in Ukr.).